

Bevezető helyett

Az elmúlt évek történéseinek elemzése azt mutatja, hogy az európai és az Európán kívüli változások szoros összefüggésben vannak egymással, hogy a Kelet-Közép-Európában végbement társadalmi-politikai, gazdasági és biztonságpolitikai folyamatok szerves részét képezik a világméretű átrendeződéseknek: egyfelől következményei, másfelől viszont katalizátorai voltak a '80-as évek második felében megindult mélyreható változásoknak, amelyek az új európai és világrend kialakulásához vezettek.

Ezek a folyamatok még természetesen nem zárultak le, mert csak hosszú távon, a következő évszázad első évtizedeiben nyerik el viszonylag végleges alakzatukat. Azonban irányuk és tendencijellegük nyilvánvaló: egy új minőségű nemzetközi rend kontúrjai körvonalazódnak, amelyben - feltehetően - a nemzetközi kapcsolatok új normái, értékei és a nemzeti-nemzetközi érdekérvényesítés új prioritásai fognak dominálni.

A nyolcvanas-kilencvenes évek nagy átalakulásai valószínűsítik, hogy a nagyhatalmi ambíciókról való kényszerű lemondás egyrészt egy békésebb, az együttműködésre épülő új világfejlődési folyamatot indított el, amelyet - másrészt - nem fog megzavarni semmilyen más régi vagy új keletű nagyhatalmi törekvés. Ezáltal mód nyílik arra, hogy a korábbi katonai, ideológiai szembenállás helyett a népek felkészüljenek a 21. század kihívásának együttes kezelésére.

Az euro-atlanti integrációs folyamatok felgyorsulása, abba néhány ország - közöttük Magyarország - bevonása vitathatatlanul erősíti a békésebb együttműködés esélyeit, ugyanakkor a tárgyalásokra meghívott és azokból kimaradó országok közötti újabb érdekellentétek kialakulásához is vezethet.

Néhány általános világ-tendencia

Ha meg akarjuk érteni a közelmúlt évek változásainak összefüggéseit, vissza kell nyúlnunk a '80-as évekhez, bizonyos kérdésekben pedig a még távolabbi múltba. Csak így módon tapintható ki a nemzetközi folyamatok tendencijellege, követhetők nyomon a változás okai, jellege és kimenetelük hatásai, következményei.

A kelet-európai "földindulás" kezdete óta eltelt évek már szolgáltatnak elegendő tény és érvanyagot ahhoz, hogy a történelemben egyedülálló változások - minthogy a felsőbbrendűnek hitt szocializmus változik vissza az általa meghaladottnak vélt kapitalizmusba vagy valami ahhoz hasonlóba - összefüggéseit megérthessük. Ugyanakkor vannak olyan rendszerfüggetlen tényezők is, amelyek bizonyos értelemben az objektív világfejlődés termékei, amelyek függetlenek bármely ideológiától vagy eszményképtől.

A '80-as évek legjellemzőbb vonása az volt, hogy a világban bonyolult, dinamikus, egymással szemben álló és ható tendenciák érvényesültek, amelyeket mélyülő ellentmondások szöttek át. A nemzetközi viszonyokban zajló gazdasági és társadalmi változások - politikai, ideológiai vagy más természetű megosztottság ellenére - a nemzetköziesedés, az egymásrautaltság erősödését eredményezték, egyre mélyülő interdependens / kölcsönös függőségi / rendszert hoztak létre.

A nemzetközi kapcsolatokban mind érzékelhetőbbé vált a világgazdasági, a nemzetközi politikai és katonapolitikai folyamatok közötti szerves összefüggés: egyrészt a különböző rendszerű országok közötti gazdasági együttműködés pozitívan hatott a politikai kapcsolatok fejlődésére, másrészt viszont a javuló politikai légkörben az erősödő bizalomra épülő tárgyalások rendszere kedvezőbb feltételeket biztosított a gazdasági együttműködés bővítésére.

Az elmúlt évtizedben végbement mélyreható társadalmi változások mellett a tudományos-technikai forradalom globalizált olyan - gazdasági, élelmezési, energetikai, ökológiai, információs, demográfiai stb. problémákat, amelyekkel még nem is olyan régen mint nemzeti vagy regionális problémákkal kellett számolni.

A legmodernebb híradástechnikai, tömegtájékoztatási és közlekedési eszközöknek köszönhetően a világ láthatóbbá és érzékelhetőbbé vált mindenki számára. A nemzetközi érintkezés rendkívül egyszerű és gyors lett, a "zárt" társadalmak kora a végéhez közeledik.

Megjelentek azok a fejlődési trendek, amelyek mentén a társadalom alakulása körvonalazható a következő évszázadban. Fejlődéstani szempontból már most megállapítható, hogy a társadalom

műszaki és szellemi civilizációja a korábbi évtizedekhez viszonyítva gyorsabban fog növekedni, és erősebb lesz a kettő kölcsönhatása, mint bármikor is volt az emberiség történelmében.

A fejlődés ugyanakkor nem lesz korlátlan, napjainkban a változó intenzitású társadalmi-gazdasági fejlődés körvonalai bontakoznak ki.

E növekedés irányát és ütemét a politikai és hatalmi rengések kisebb-nagyobb mértékben érinthetik, befolyásolhatják, de alapvetően nem változtatják meg, minthogy azok mozgatórugói elsősorban a gazdasági és az egyre inkább hangsúlyossá váló intellektuális szférában rejlenek.

Felerősödött a nemzetközi viszonyok fő elemeinek - gazdasági, politikai, ideológiai és katonai szféra - kölcsönhatása. A nemzetközi hatalom strukturális átalakulása megy végbe, a nemzetközi befolyás és érdekérvényesítés növekvő jelentőségű tényezőjévé a gazdasági elem vált, ugyanakkor a nem gazdasági jellegű elemek fokozódó mértékben kapcsolódnak a gazdasági tényezőkhöz / pl. a gazdasági-katonai, gazdasági-politikai stb. összefüggések felerősödése /.

A gazdasági tényező javára bekövetkezett arányeltolódás oka az is, hogy a '70-es évek elejétől felerősödött világgazdasági kihívásokra a nem gazdasági tényezők nem adtak megfelelő választ, azaz a gazdasági kihívásokat önmagában sem a politika, sem a katonai erő nem képes megválaszolni.

A '80-as évek nemzetközi kapcsolatrendszerében még hangsúlyozottan érvényesült a katonapolitikai szféra, az emberiség egyre inkább egészét érintő biztonságért, egy esetleges nukleáris katasztrófa elhárításáért folytatott küzdelem.

A korábbi évtizedekben kialakult katonai erőegyensúlyon alapuló enyhülési folyamattal együtt a katonai tényezők meghatározó szerepet játszottak az államközi gazdasági és politikai kérdések többségében. a katonai erőegyensúly fenntartása - a megkezdődött leszerelési folyamat ellenére -, a hadászati és hadműveleti-harcászati eszközök szüntelen tökéletesítése, fejlesztése már önmagában is állandó versengést jelentett mindenekelőtt a Szovjetunió és az Egyesült Államok, valamint a Varsói Szerződés és a NATO között. A két katonapolitikai szövetség közötti egyensúly mond magasabb szinten állt helyre, állandósítva ezáltal a '80-as évek közepére egy globális nukleáris katasztrófa veszélyét.

A 20. század utolsó évtizedei súlyos problémákat állítottak a Föld népei elé más területeken is. Az országok sorsa, jövője alapvetően függővé vált az emberiség globális problémáinak alakulásától. A fegyverkezés beláthatatlan következményei, negatív gazdasági-társadalmi hatásainak enyhítése; a világgazdasági folyamatok igazságosabb szabályozása; az Észak-Dél szakadék csökkentése; az ökológiai problémák súlyosbodó hatásainak kivédése; az ellenőrizhetetlen migráció és terrorizmus megfékezése stb. a nemzetek összefogását sürgeti. Ezeknek a globális folyamatoknak a mélysége és intenzitása sok tekintetben a politikai gondolkodás megváltoztatásának mértékétől, a kormányok nemzetközi felelősségétől függ. Ezért elengedhetetlenné vált a nemzetközi együttműködéssel, mint az egyetlen biztosíték egyik legfontosabb elemével összefüggő kérdések, nézetek gyökeres felülvizsgálata.

A '80-as évek második felének nemzetközi tendenciáit már döntően az ilyen felismerések, a globális folyamatok, mindenekelőtt a fegyverkezéssel összefüggő lehetséges következmények józan mérlegelése határozta meg. Ez hozzájárult a szovjet-amerikai és az általános kelet-nyugati kapcsolatok kedvező irányú megváltoztatásához, lehetővé tette a leszerelési tárgyalások rendszeressé válását, a globális és regionális biztonság széles körű értelmezését.

Az európai biztonságpolitikát alakító főbb külső tényezők

A nyolcvanas-kilencvenes években kezdődött rendszerleépítések a világ különböző térségeiben / Latin-Amerikában, Kelet-Európában / látványos modellváltással társultak: az egykori államszocialista országok, a latin-amerikai diktatúrák feladták korábbi szabályozott tervezett állami vagy vegyes gazdaságú / importpótló / fejlesztési modelljeiket.

A világgazdaság strukturális válsága időszakában az importpótló iparosítás kétségkívül alkalmatlannak bizonyult, hiszen az új technológiák iránti közömbösségre és világpiaci versenyképtelenségre kárhoztatta mindazokat az országokat, amelyek alkalmazták.

Az egyre súlyosabb adósságteherrel és egyensúlyi zavarokkal küszködő országok nem számíthattak a túlélésükhöz szükséges nemzetközi hitelekre, ha nem fogadták el a hitelezők, a nemzetközi pénzügyintézetek "ajánlásait", ha nem tettek eleget azoknak a feltételeknek, amelyek megnyithatóvá tették ezeket a hiteleket. A kelet-közép-európai országok politikai elkötelezettsége komoly akadályokat jelentett a világgazdasági nyitás számára.

Kelet-Európa gazdasági és politikai destabilizálódása így kettős forrásból származott: egyrészt az államszocializmus lebontásával járó válságfolyamatok felerősödéséből, másrészt az általános, a világgazdaság egészét érintő globális trendekkel szembeni védtelenségéből.

A fenti tendenciák ahhoz vezettek, hogy a szocialista országok gazdasági növekedése, illetve

stabilitása mindinkább a tőkés importtól, a gyarapodó hitelektől és kamatoktól függött.

Az 1989-es társadalmpolitikai változásokat követő gazdasági reformprogramok mindegyikét veszélyeztették az adósságtörlesztési hátralékok, valamint a kettős teher, amely egyfelől az olajárak emelkedéséből, másrészt abból fakadt, hogy a kelet-közép-európai országoknak romlottak a cserearányai a Szovjetunióval, fokozatosan lemondtak a keleti piacról.

Az államszocializmus rendszerének és vele együtt a szövetségi együttműködési rendszereknek, valamint a kelet-nyugati szembenállásnak megszűnésével minimálisra csökkent a nukleáris háborúval fenyegető koalíciós jellegű katonai konfliktus lehetősége. Az ún. harmadik világban vállalt korábbi szovjet politikai és katonai kötelezettségek feladásával, a Szovjetunió geopolitikai visszavonulásával új nemzetközi lehetőségek, követelmények és feltételek alakultak ki a helyi konfliktusok kezelésére és megoldására.

A megváltozott hatalmi viszonyok kialakulását nagymértékben befolyásolja az Egyesült Államok további európai szerepvállalása és Oroszország belső fejlődésének, illetve a külvilághoz való viszonyának az alakulása.

Miközben Európában a katonai erő szerepe fokozatosan leértékelődik, addig növekedett az atom- és más tömegpusztító eszközök elterjedésének veszélye, elsősorban az ún. harmadik világ országaiban.

A tömegpusztító eszközök és a fejlett célba juttató rendszerek leterjedésének korlátozása, illetve megakadályozása a nemzetközi biztonság egyik alapvető kérdése lett a kilencvenes években.

Az államok nemzetközi kapcsolataiban és a világgazdaságban zajló változások mellett megkezdődött az átrendeződés a különböző nemzetközi szerződésekben is. Az európai kontinens keleti felében lezajlott változások következtében többnyire diszfunkcionálissá váltak eredeti céljaikhoz képest a nyugati integrált szervezetek és intézmények, mert alapvetően megváltoztak a nemzetközi feltételek. A NATO-ban, az EU-ban / Európai Unióban / bonyolult és a külvilág számára rejtett adaptálódási folyamatok kezdődtek, amelyek kihatnak a szervezet belső működési mechanizmusára, a szervezetek egymás közötti viszonyaira, illetve a szervezetekbe integrálódni szándékozó országok törekvéseinek a kezelésére, az euro-atlanti integráció egész folyamatára.

Az Egyesült Államok európai szerepe

A kétpólusú katonai szembenállás megszűnése elavulttá tette az amerikai dominanciát a nyugati szövetségekben, a szervezetileg is kifejeződő vezető szerepet a NATO-ban. Az amerikai gazdasági gondok és költségvetési problémák is erősítik az európai katonai jelenlét szintjének csökkenésére irányuló tendenciát. Nehezen prognosztizálható Európa szerepének ártértékelése az ellentmondásos amerikai stratégiában és biztonságpolitikában.

Az amerikai dilemmák ellenére is meghatározó azonban Európa biztonságpolitikai integrációja szempontjából az a tényező, hogy azt az Egyesült Államokban megértsék és elfogadják.

Mindenekelőtt azért, mert az USA alapvető európai stratégiáját, globális érdekeit befolyásolja az a tény, hogy Európa egyedül nem képes hatékony ellensúlyt képezni a kibontakozó orosz geopolitikai törekvésekkel és NATO-bővítést ellenző magatartással szemben.

A globális katonai szembenállás megszűnése növelte az európai és ázsiai szövetségesek biztonságpolitikai cselekvési lehetőségeit, de azok nem tudtak élni a kínálkozó lehetőségekkel, ezért biztonságpolitikai vákuumok keletkeztek, amelyek betöltésére az amerikai jelenlét bizonyult egyértelműnek. Ez a körülmény megszilárdította az Egyesült Államok egyedüli szuperhatalmi pozícióját.

A nemzetközi változások és a belső problémák hatására 1994 elején megkezdődött stratégiai visszavonulás Európából azt célozza, hogy helyreálljon az amerikai kül- és biztonságpolitika között több mint öt évtizede elhanyagolt egyensúly. Az amerikai kormányzat legfontosabb feladata, hogy harmonizálja a két ellentétes irányzatú stratégiát, amely egyrészt arra irányul, hogy a gazdaságot alapvetően megerősítsék, másrészt viszont hogy a feltétlenül szükséges katonai erőt fenntartsák a világhatalmi kontroll alacsonyabb szintjén.

A fenti stratégia azt követeli, hogy az Egyesült Államok jelentősebb és kiszámíthatóbb partnerekkel rendelkezzen, amelyek mintegy helyettesítik funkcióit az egyes térségekben: Európában ez Németország, Ázsiában pedig Japán.

Egy konszolidálódott Nyugat-Európa ugyanakkor komoly kihívás lenne az Egyesült Államok számára, mindenekelőtt politikai és gazdasági területen. Európa katonai gyengesége, belső identitászavara viszont az amerikai külpolitikát kényszerítheti, mint ahogy kényszerítette is, aktív, az általa szorgalmazott szint feletti válságkezelésre Európa peremterületein.

Bár a Németország számára felajánlott "partnerség a vezetésben" nem valósult meg, Németország biztonságpolitikai szerepe jelentősen megváltozott Európában. A német egyesítést, a Varsói Szerződés megszűnését követően egyre intenzívebbé válik az önálló német biztonságpolitikai

gondolkodás, amelyhez azonban megfelelő belpolitikai átértékelés és magabiztosság szükséges. Németország európai szerepének növekedését mutatja többek között az is, hogy a két német állam egyesülésével párhuzamosan csökkent a NATO-tól való függősége. Azonban Németország megfizette a német újraegyesítés árát, mert úgy vette: az évek során majd kiderül, hogy gazdasági súlya, még ki nem használt katonai potenciálja és központi földrajzi pozíciója Európa természetes vezető országává teszi. A nemzetközi mozgástér a német nemzeti biztonságpolitika számára kibővült, az ország a biztonság importálójából a biztonság exportálója helyzetébe került. Ezt azonban egyre kevésbé lehet a gazdasági erő bevetésével megoldani.

A megváltozott geopolitikai helyzet és az ország gazdasági lehetőségei Németországot az európai biztonságpolitikában központi szerepre kényszerítik. Az európai identitás védelme érdekében "out of area" / felségterületeken kívüli / bevetésekre kialakított német jogi keretek az első lépést jelentették Németország európai szintű akcióiban való részvételéhez.

A "biztonságpolitikai irányelvek 1994" dokumentumban első helyen szerepelnek a Bundeswehrrel szemben támasztott azon követelmények, amelyek a szövetségesekkel együttműködésben történő közös alkalmazásban egy nemzetközi válság, illetve konfliktus esetén felmerülhetnek. Ez megváltoztatja Németország szerepét az átalakuló NATO-ban, a felvételüket kérő kelet-közép-európai országok megítélésében.

Az átalakuló NATO

Közismert, hogy az átalakuló NATO 1991. évi római csúcstalálkozója a volt Varsói Szerződés tagországaihoz való viszonyban új korszakot nyitott, amely az európai biztonságpolitika érdekében az Észak-atlanti Szerződés politikai szerepének erősödésére hívta fel a figyelmet. A NATO-szerződés alapvető funkciója, az alapszerződés 5. cikkelye* ugyanúgy veszítettek jelentőségükből, mint az integrált parancsnoki struktúra. Az új nemzetközi helyzetben a NATO-nak szélesebb értelemben vett euro-atlanti keretek között kell megfogalmaznia a funkcióit és politikáját. Központi kérdésként már nem az alapszerződésben meghatározott terület védelme áll, hanem egy teljesen új biztonságpolitikai feltétel, azaz, a Szövetségnek mint eszköznek az alárendelése az Európai Unió közös kül- és biztonságpolitikájának, a NATO és az EU közötti közös stratégiai érdekek alapján.

Biztonságpolitikai szempontból jelentős áttörést eredményezett az 1994. januári NATO-csúcstalálkozó / Brüsszel /, amelynek következményei mindenekelőtt az alábbi kérdésekben meghatározóak:

a) a NATO központi funkciója továbbra is a tagországok védelme, bár közvetlen katonai konfliktus bekövetkezése nem valószínű. Ugyanakkor Európában és mindenekelőtt a perifériákon számtalan válság és korlátozott konfliktus lehetséges, amely a Szövetség által is elismert realitás. A csúcstalálkozó elfogadta azt az új szövetségi politikát, mely szerint a NATO-erők katonai alkalmazására a Szövetség felségterületén kívül is sor kerülhet.

b) a NATO Állandó Tanácsa megbízást kapott a Többnemzetiségű Alkalmi Harci Kötelék / CJTF / koncepciójának a végrehajtására. Ezt a katonai elemet úgy a NATO, mint a NYEU / Nyugat-európai Unió / irányíthatja, és a szervezetben nem NATO-tagországok is részt vehetnek. Ezáltal az európai védelmi identitást politikai szinten az Egyesült Államok egyenjogú partnereként ismeri el a Szövetségben, azzal a céllal, hogy fokozódjon Európa stratégiai cselekvőképessége, ugyanakkor elkerülhető legyen a kettős struktúra.

c) Németország sürgetésére a NATO elsődleges feladatává nyilvánította a kelet-közép-európai térség biztonságpolitikai stabilizálását. A Partnerség a békéért program keretében a Szövetség minden EBESZ-tagországnak, mindenekelőtt a kelet-közép-európai országoknak szorosabb katonai együtt működést ajánlott anélkül, hogy konkrét követelményeket fogalmazott volna meg.

Az április végéig tartó szenátusi vita a NATO-bővítést támogató amerikai törvényhozók fő véleményét John Kerry így összegezte: a hármak - Magyarország, Lengyelország és Csehország - egyértelműen teljesítették a NATO alapfeltételeit. Rendezték szomszédkapcsolatukat, demokratizálták bel- és külpolitikájukat, képesek hasznos részt vállalni a NATO feladatai és a világproblémák megoldásában. A ratifikálással Washington a három új partnert szövetségesének ismerte el és kötelezettséget vállalt, hogy a fentebb idézett 5. cikkely értelmében - kiterjeszti védelmi garanciáit Magyarországra, Lengyelországra és Csehországra. Azonban a szenátus még kikötéssel adta beleegyezését a NATO-bővítésre:

1. A NATO megőrzi katonai alapfunkcióját és más tevékenységet csak a szenátus beleegyezésével végez.

2. Nem nő az amerikai hozzájárulás aránya a közös védelmi kiadásokhoz.

3. A NATO és Oroszország állandó partnerségi tanácsa nem ad vétőjogot Moszkvának.

4. További új tagok felvétele csakis a szenátus kétharmados többségű hozzájárulásával történhet.*

Az átalakuló NATO - úgy tűnik - hosszú távon a legtágabb értelemben vett észak-atlanti érdekek garanciáját fogja jelenteni. Azonban egy politikailag, gazdaságilag és értékrendjében egységesülő Európa megváltoztathatja az Egyesült Államok Európa-politikájának hangsúlyait, az európai érdekek globális értékeit: egyfelől meggyorsíthatja az amerikai katonai visszavonulást Európából és meggyengítheti a NATO szerepét, másfelől az amerikai érdekérvényesítés új formáit helyezheti előtérbe.

Oroszország különleges státusa

A NATO intenzív párbeszéde Oroszországgal, Kohl kancellár és Clinton elnök megértő magatartása az orosz nemzeti érdekek iránt tovább erősítik a csatlakozni kívánó országok kétségeit a tervezett kibővítéssel kapcsolatban. Ezt tovább fokozta az isztambuli csúcstalálkozó döntése, amely de facto elismerte a NATO-val való együttműködés folyamatában az orosz különleges státust,** amelyet Oroszország számára biztosítottak formálisan a Partnerség a békéért programon kívül.

A fenti nyugati lépések is bizonyítják, hogy az orosz kül- és biztonságpolitika nem elhanyagolható tényező Európa biztonságpolitikájának alakulása, a NATO-átalakulás, a kelet-európai országok csatlakozása és következésképpen a doktrinális nézetek megfogalmazása szempontjából sem. Az egykori Szovjetunió köztársaságai közötti együttműködés egyik legfontosabb területe a FÁK / Független Államok Közössége / keretében kezdettől fogva az orosz dominancia által vezérelt biztonság- és katonapolitika.*** Ebben az értelemben a FÁK az alakuló európai biztonsági rendszer egyik pillére is.

A kelet-közép-európai országok igyekezete Nyugat-Európába és törekvésük az euro-atlanti biztonsági garanciák megszerzéséért kihívás a még nem konszolidálódott FÁK és a belpolitikailag továbbra is instabil Oroszország számára. A kihívás nem csak egy újabb kelet-nyugati jóléti határban mutatkozik meg, hanem egy erőteljesebb biztonságpolitikai határ kirajzolódásában is a kelet-közép-európai térség és a FÁK között.

Oroszországnak fokozatosan sikerült erősítenie hatalmi helyzetét és befolyását a "közelkülföldön".* Katonai vonatkozásban a FÁK térsége relatíve konszolidálódott, a tizenkét köztársaságból kilenc tagja a kollektív Biztonsági Megállapodásnak, kétoldalú szerződések alapján több mint harminc katonai támaszpont létesült orosz érdekeltségben a közelkülföldön.

A nyugati politikai és katonai vezetés nem kíván vagy nem tud beavatkozni az orosz geopolitikai érdekérvényesítés folyamatába. Ezáltal az ottani folyamatokat bizonyos öntörvények determinálják, amelyek ismerete és folyamatos elemzése biztonságpolitikai szükségszerűség a környező országok, de Európa és a világ biztonsága érdekében.

Az orosz külpolitika az európai fórumokon az európai biztonsági rendszer prioritása mellett lép fel. Az orosz elképzelés szerint az EBESZ-t / Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet / szervező felépítményként egy végrehajtó bizottsággal kellene kialakítani, hasonlóan a Biztonsági Tanácshoz. A NATO és a NYEU ennek az EBESZ-modellnek lenne szervezetileg alárendelve. Az Észak-atlanti Együttműködési Tanács is - ellentétben a NATO-val - önálló jogositványokkal rendelkező szervezetként épülne ki. Az orosz és a nyugati koncepciók harmonizálásának időbeli elhúzódása hosszú távon befolyásolja az európai biztonsági intézményrendszer kiépítését.

Nem lehet figyelmen kívül hagyni azokat a tényezőket sem, amelyek egyértelműen bizonyítják, ~ hogy az orosz kül- és biztonságpolitika / geopolitika / egyértelműbben fogalmazza meg nemzetközi szerepvállalásának igényét, a nemzetközi konfliktusokban betöltendő funkcióit, mint korábban; ~ hogy bár a külpolitika középpontjában a közelkülföld áll, eltökélten ragaszkodik a kelet-közép-európai "semleges zóna" státusának fenntartásához;

~ hogy az oroszországi stabilitás meghatározó eszköze továbbra is a fegyveres erő, amelynek eszközként való felhasználása a külpolitikai célok érdekében történhet, elsősorban a közelkülföldön.

~ hogy nem mondtak le a katonai együttműködés lehetőségeiről a kelet-közép-európai térség országaival. Oroszország különleges státusát igazolja a NATO-val 1997 tavaszán aláírt párizsi szerződés is. Az orosz és a FÁK-tagországok - elsősorban az ukrán társadalmi-gazdasági és hatalmi instabilitás - közvetlen befolyással vannak a térség országainak biztonságára.

Az európai biztonság helyzetét és az euro-atlanti integráció folyamatát alapvetően meghatározó fontosabb tényezők vázlatos elemzése azt mutatja, hogy a belső átalakulási és identitási gondokkal elfoglalt nyugat-európai országok hosszú évekig nem voltak abban a helyzetben, hogy biztonsági garanciákat adjanak a kelet-közép-európai országok számára. De még abban a helyzetben sem, hogy egyértelmű követelményeket és csatlakozási mechanizmust fogalmazzanak meg ezen országok számára.

Másrészt megfigyelhető egyfajta "munkamegosztás" a nyugati országok külpolitikájában: az Egyesült

Államok Oroszország irányában vállal kötelezettségeket, a nyugat-európai országok pedig a kelet-közép-európai országok irányában. Egy hosszú távon körvonalazódó teherelosztás azonban nem egyszerűsíti a helyzetet, és főleg nem a kelet-közép-európai térség országai számára. Ugyanis az amerikai-orosz párbeszéd elkerülhetetlenül befolyásolja a térség lehetőségeit.

Kelet-Közép-Európa átalakulása

A következőkben vizsgáljuk meg most már azokat a körülményeket, amelyek közvetlen hatással vannak a térség egyes országainak belső viszonyaira. Közismert, hogy kezdetben a Kelet-Európától való távolodás látványos volt, hiszen felgyorsult a keleti tömb széthullása, integrált politikai, gazdasági és katonai intézményeinek megszűnése, békés úton végbement a politikai hatalomváltás.

A nyugati régiótól való korábbi elszigetelődést egy időre felváltotta a nyitott határok időszaka. A kelet-közép-európai országokban megkezdődött a többpártrendszer, az alkotmányos intézményrendszer, valamint a piacgazdaság kiépítése és a tulajdonviszonyok strukturális átalakítása a privatizáció révén. A második demokratikus választásokon új politikai - többnyire a mérsékelt balos, szociáldemokrata-liberális irányultságú - koalíciók győzedelmeskedtek, amelyek új stratégiai célokat és prioritásokat fogalmaztak meg, ugyanakkor kül- és biztonságpolitikájukban egyfajta kontinuitás, az euro-atlanti integráció elsődlegessége dominál.

Külső hatások

A '90-es évek elején korábbi szovjet befolyási övezetből kivált kelet-közép-európai térség nemzetközi státusa hirtelen megváltozott. Szerepének felértékelődését / ideiglenes jelleggel / bizonyítja, hogy kulcsfontosságú területté vált a kelet-nyugati szembenállás megszűnését követően az európai biztonságpolitika számára.

A meglehetősen hosszú tétovázás és bizonytalankodás után erre a területre koncentráltak Nyugat-Európa két- és többoldalú / biztonság / politikai, gazdasági és katonai kezdeményezései, amelyek az Európa Szerződéstől, az európai Stabilitási Egyezményen át egészen a Partnerség a békéért kezdeményezésig terjednek, és amelyek az európai uniós, valamint a NATO-tagság mindenáron való elnyerésében csúcsosodnak ki.

A ma még "semleges zóna" nemzetközi fontosságát bizonyítja a mind jobban magára találó nagyhatalmi orosz külpolitika növekvő érdeklődése és hosszú ideig tartó makacs ellenállása a tervezett NATO-bővítéssel szemben. Moszkva megkísérelte lassítani a térség államai által deklarált gyors gazdasági és katonai integrációt Nyugat-Európa felé. / Ebben nem befolyásolta a már idézett párizsi NATO-orosz megállapodás sem. /

Globális összefüggéseket vizsgálva azonban a térség nemzetközi szerepe nem tűnik olyan fontosnak, mindenekelőtt az Egyesült Államok és Oroszország számára. A nagy történelmi versengés eldőlt. A vereséget szenvedett Szovjetunió, ill. Oroszország - Jelcin újraválasztását követően - közelebbi geopolitikai befolyási övezetének visszaszerzésével van elfoglalva, a semleges szürke zóna közvetlen befolyásolásának lehetősége miatt többé-kevésbé csak hangosan tiltakozik.

Az Egyesült Államok számára a térség stratégiai jelentősége messze elmarad a Csendes-óceáni térség, Latin-Amerika és Nyugat-Európa mögött mind gazdasági, mind politikai, mind katonai vonatkozásban. Lépései többnyire gesztusértékűek, ill. amennyire azt egyedüli szuperhatalmi szerepéből fakadó nemzetközi presztízse megköveteli / lásd Daytoni béke /. A fentebb idézett szenátusi döntés jótékonyan enyhítette a korábbi "rideg" amerikai magatartás megítélését, legutóbb is a támogatott három kelet-közép-európai ország részéről.

Az átalakulás belső sajátosságai

Az ígéretések és biztatások ellenére a hosszú ideig többnyire magukra maradt kelet-közép-európai országok átalakulása lassúbb és fájdalmasabb változásokat hozott, mint ahogy azt az elméleti szakemberek, de főleg a kezdeti eufórikus hangulatban hatalomra jutott gyakorló politikusok is elképzelték.

A közvélemény-kutatások azt mutatják, hogy az emberek nagyon belefáradtak a demokratikus átmenet bizonytalanságaiba. Az átmenet fáradtsága, illetve az átalakulási válságban kialakult tétovázás a kelet-közép-európai társadalmak legszembetűnőbb jegye, amelynek fő oka és forrása - a kilátástalanság.

Az EU- és NATO-tagság felvételi követelményeinek való mind jobb megfelelésért folytatott versengésben, a demokratikus viszonyok és a piacgazdasági struktúra kialakítása során tartós gazdasági visszaesés, jelentős veszteségek és nagyarányú munkanélküliség keletkezett. ez a lakosság egyre nagyobb rétegeinek elszegényedéséhez vezetett, mialatt a társadalom egy kis rétege - többnyire a joghézagok és az intézményi felkészületlenség kijátszásával - rövid idő alatt jelentős profitra tett szert. Szociális feszültségek keletkeztek, virágzik a feketegazdaság és a szervezett gazdasági bűnözés.

Tovább súlyosbítja ezen országok "kétpólusú" társadalmának helyzetét, hogy még nem alakult ki az a középosztály, amely a történelmi átalakulás bázisa, ezáltal a belső stabilitás legfontosabb, kiszámítható tényezője lehetne.

Mégis az ún. transzformációs válság csak másodlagos jelenség ahhoz az alapvető strukturális válsághoz képest, amely a térség országait jellemzi, s ami a régi utakat járhatatlanná, a régi technikát és szervezési rendszereket avulttá, az régi húzóágazatokat válságágazattá tette.

Az átalakulás által elmélyített válságjelenségek megszűntetésére a legutóbbi időszakban látszik reális lehetőség, azonban a visszaesésből való kilábalás még egyáltalán nem azonos a perifériás elmaradottságból való kilábalással, az ezredforduló új technikai-szerkezeti követelményeihez való sikeres alkalmazkodással.

Még ennél is lényegesebb azonban az az eddig nem vizsgált körülmény, hogy a gazdasági és társadalmi-politikai folyamatok közötti kölcsönös kapcsolatok jellege és kimenetele nagymértékben ismeretlen, ami a következő években még indukálhat pozitív, de negatív folyamatokat is a társadalom életének egyes területein, s amelyek nem hagyják érintetlenül a közbiztonság területét sem.

Az átalakuló régió országainak gyakorlata azt bizonyítja, hogy az egyedülálló történelmi folyamatnak a mai napig nincs általánosságban alkalmazható és követhető elméleti háttére.

A felszínes, ezért történelmietlen megközelítések helyett - mint az eufórikus hangulatkeltésben meghatározó nyugati közgazdasági szakirodalom azon felfogása is, miszerint a tervezgazdaságról a piacgazdaságra való egyszerű átmeneti folyamatról, azaz egyszerű modellváltásról van szó - az átalakulás rendkívül bonyolult összefüggéseinek elemzése szükséges ahhoz, hogy megértsük a térség országainak valódi helyzetét, azonosságait és különbözőségeit, eltérő fejlettségi szintjét a gazdaságban, a politikai kultúrában, a lakosság morális értékrendjében. Végül is ezek határozzák meg egy-egy ország imázsát, mentalitását, nemzetközi kapcsolatrendszerét, belső rendjét és közbiztonságát.

A kilencvenes évek közepén a kelet-közép-európai térség országaira az átmenet válsága jellemző, amely törvényszerűen felszínre hozza a populizmust és annak szélsőséges megnyilvánulásait, amelyek azonban ez idáig enyhébb formákban jelentkeztek, mint nyugaton. Meglehet, hogy a társadalmi ellentétek tartós fennmaradásával, a válságkezelés elhúzódásával, a lakosság anyagi-kulturális és szellemi polarizálódásával hosszabb távon ezen országokban is számolni kell a megszervezendő és politikailag-ideológiailag "érett" populista erők megjelenésével.

Az átmeneti válság sajátja az is, hogy bizonyos kettősség jellemzi, a kétféle nagy átalakulás időbeli és térbeli átfedése és halmazódása: egyfelől az euro-atlanti integráció alapfeltételül szolgáló piacgazdaságra és a demokráciára való átmenetét, másfelől a posztindusztriális vagy információs társadalom - nyugatias, de kezdetleges - átmenetét.

Az elmúlt év átmeneti időszak keserves útkeresésének időszaka volt, amely elegendő volt a régi lebontására és az új bizonyos feltételeinek megteremtésére. Azonban kedvezőtlenül befolyásolja az átmeneti időszak tartalmát és kimenetelét, hogy nem alakult ki érdemi vita, párbeszéd az átmenet alternatíváiról, sőt nem készült el még - talán a hazai modernizációs programot leszámítva - az átmenet társadalmi következményeinek gondos kritikai elemzése sem.

Csak súlyosbítja az átmenet esélyeit és sikereit, hogy a kelet-közép-európai értelmiség visszavonult a társadalmi és politikai közélettől, nem vállalkozik arra, hogy alternatívákban gondolkozzon és megkérdőjelezze vagy cáfolja a sajátos érdekeket szolgáló és érvényesítő technokrata döntéseket.

Veszélyek és veszélyforrások

A fentiekben vizsgált nemzetközi / globális és regionális /, valamint belső társadalmi folyamatok közvetlen vagy közvetett hatással vannak a biztonság alakulására. Következésképpen befolyásolják az egyes országok biztonságpolitikáját is.

A biztonságpolitikai kihívások globális és regionális, illetve nemzeti megnyilvánulásban legkonkrétabban a biztonság veszélyeztetettségében nyilvánul meg. A jelentős változások hatására átalakult a veszélyeztetettség jellege, mértéke és várható hatása.

A globális katonai szembenállás és a hidegháború megszűnésével elhárult az emberiség feje felől a - földi élet megsemmisülésének kockázatát is magában hordozó - rakétanukleáris világháború veszélye.

A világ biztonságát azonban továbbra is számos - korábban nem létező vagy egyszerűen fel nem ismert - tényező veszélyezteti. Láthatóbbá váltak a "nagy veszélytől" való félelem által eddig háttérbe szorított látens veszélyforrások, de mellettük új, más jellegű veszély- illetve konfliktusforrások is keletkeztek.

Egy ország biztonságpolitikájának hatékonysága szükségessé teszi az újonnan előtérbe került, illetve keletkezett veszélyforrások okainak, lényegének feltárását, s annak kimutatását, hogy milyen lehetséges és való veszélyeket indukálnak e források, továbbá annak kidolgozását, hogy milyen legyen az

állam magatartása, előre megfontolt, tudatos reagálása - mint a biztonságpolitika alapja - a veszélyforrások, illetve veszélyek ellen.

Az egyes veszélyforrások jellegének, kialakulásának és kimenetelének előrejelzése nem egyszerű feladat. Mégis a tudományos elemzések, prognózisok segítségével ez elkerülhetetlen annak érdekében, hogy a biztonság garantálásáért felelős szervezetek, szervek célirányosan felkészülhessenek a veszélyforrás kiteljesedésének megelőzésére, hatásainak befolyásolására, a következmények felszámolására.

A biztonságot fenyegető veszélyforrásokkal összefüggő kérdések megválaszolása érdekében már több éve jó eredménnyel folynak célirányos kutatások, elemzések és viták a különböző tudományos műhelyekben és intézetekben. Az eddigi elméleti kutatásokra azonban a katonai tényező túlsúlya volt a jellemző, az a régi, merev felfogás, miszerint a biztonság csak és kizárólagosan a katonai biztonság fogalmával azonos. Ez a megközelítés nem vette figyelembe a megváltozott körülményeket, és sokáig nem ismerte el a biztonság komplex, a társadalom egészére, így többek között az állampolgárok közbiztonságára vonatkozó érvényességét. Ez a felfogás nem ismerte fel azt az egyszerű tény, hogy a biztonságot az emberek teremtik meg, s az végül is önmaguk érdekeit szolgálja, mert a biztonság egyéneknek, csoportoknak, országoknak, régióknak / szövetségi rendszereknek / a maguk reális képességén és más hatalmak, nemzetközi szervezetek hatékony garanciáin nyugvó olyan állapota, helyzete és annak tudati tükröződése, amelyben kizárható vagy megbízhatóan kezelhető az esetlegesen bekövetkező veszély, illetve adottak az ellene való eredményes védekezés feltételei.*

A biztonságot veszélyeztető tényezők körüli viták nagyrészt abból adódnak, hogy az elemzők több esetben az általánosság szintjén maradnak. Nem mindig tesznek különbséget például a veszélyforrások és a veszély között; a veszélyforrásoknál gyakran csak az országokat közvetlenül érintőkre koncentrálnak, és nem veszik figyelembe a globális és a regionális veszélyforrásokat**, a veszélyek elemzésénél nem különböztetik meg a lehetséges és a valós veszélyeket.

Gyakran elmarad annak elemzése is, hogy mely veszélyforrásokból keletkeznek katonai, illetve más jellegű veszélyek, mint ahogy az is, hogy a biztonság megteremtésének és megőrzésének feladatai közül melyeket kell katonai és melyeket más eszközökkel megoldani.

A több évtizede kezdődött globális válságból, valamint az 1989-1990-es évek fordulóján bekövetkezett nagy hatású változásokból eredő globális és regionális veszélyforrások a szakirodalom mai értelmezése szerint az alábbiak lehetnek:

- ~ instabil államalakulatok, felbomló birodalmak, föderációk romjain megjelenő agresszív nacionalizmusok,
- ~ etnikai, vallási alapon történő népiirtás,
- ~ regionális konfliktusok / fegyveres /,
- ~ a militáns iszlám fundamentalizmus terjeszkedése,
- ~ a jelentős demográfiai robbanás, az azt követő népmozgás,
- ~ tömeges éhezés, a világgazdaság egyensúlyának megbomlása fejlettekre és elmaradott térségekre,
- ~ kezelhetetlen tömeges migráció, főleg gazdasági motiváltság alapján,
- ~ lökésszerű, intenzív menekülthullámok az emberi, kisebbségi jogok súlyos megsértése következményeként,
- ~ az emberi faj egészségkárosodása járványok vagy egyéb okok, katasztrófák következtében,
- ~ a természeti környezet visszafordíthatatlan károsodása / felmelegedés, nukleáris katasztrófák /,
- ~ nemzetközi terrorizmus,
- ~ ipari és természeti katasztrófák,
- ~ a katonai technológiák proliferációja,
- ~ a nukleáris fegyverek, sugárzó vagy mérgező anyagok illetéktelenek kezébe kerülése / illegális úton, megvásárlás vagy előállítás, gyártás útján /, az előállítás elméleti-gyakorlati ismereteinek / szakembereinek / megszerzése.

A felsorolt veszélyforrások semmiféle sorrendiséget nem tartalmaznak, annál is inkább, mert fontosságuk, potenciális hatásuk és bekövetkezési valószínűségük állandóan változik.

Következtetés helyett

A Kelet-Közép-Európában végbement - és még ma is zajló - átalakulás nemzetközi feltételrendszerét vizsgálva valószínűsíthető az a következtetés, hogy olyan összefüggő, egymással szoros egységben és kölcsönhatásban levő komplex folyamatról van szó, amelyben egyaránt hatottak és hatnak a világméretű globáltrendek, az európai tendenciák, a térség és - különösen - az egyes országok nemzeti sajátosságai, gazdasági, politikai és biztonságpolitikai szándékai, törekvései.

Ezen tényezők önfejlődésének, egymásra hatásának, a világfejlődés objektív folyamatainak a felismerése és az új körülményekhez történő alkalmazkodás eltérő képessége érhető tetten a kelet-közép-európai országok utolsó fél évtizedes társadalmi gyakorlatában, és határozzák meg döntően a térség biztonságának mai és holnapi feltételrendszerét.

Tudomásul kell venni ugyanis azt az egyszerű tényt, hogy átmeneti korszakban élünk, amely az ország belső körülményein túl egyaránt jellemzi a közelebbi és távolabbi nemzetközi környezetünket, befolyásolja országok, régiók jövőbeli fejlődését, a 21. század küszöbére érkezett világ struktúráját és minőségét.

A mostani átmeneti időszak együtt jár különböző válságokkal, válságjelenségekkel, amelyek megoldása rövidebb-hosszabb időt vesz igénybe, attól függően, mennyire felkészültek az egyes országok, térségek a válságok kezelésére.

Budapest, 1998. tavaszán